folk/ed. Derg, 2022; 28(3)-111. Sayı/Issue -Yaz /Summer
DOI: 10.22559/folklor.2147

Araştırma makalesi/Research article

Geleneğin Dönüşümü ve Kurumsallaşması: Şor Türklerinde Şaçıg ve Çıl Pajı'ndan Payram'a

Fransformation and Institutionalization of the Tradition: From Şaçıg and Çıl Pajı to Payram in Shor Turks

Fatma Zehra Uğurcan*

Öz

20. ve 21. yüzyıllarda sanayileşme ve modernleşme hareketlerinin etkisiyle değişen toplumlar, bir süre sonra kültürlerine yeni unsurlar eklemek ve uygun olmayanları arka plana itmek, ona yeni bir biçim vermek durumunda kalmışlar ya da yeni gelenekler icat etmişlerdir. Yüzlerce yıldır Güney Sibirya'nın Kemerovo bölgesinin dağlık alanlarında yaşamlarını sürdüren Şorlar da bu büyük değişim hareketinden payını almıştır. Günümüzde kadim geleneklerini devam ettiren ve Şorca konuşan oldukça az sayıda kişi kalmıştır. Tüm bunların etkisi elbette geleneksel uygulamalarda ve ritüellerde de görülmektedir. Şorların kayıt altına alınmış ve bilinen uygulamalarından biri Şaçıg, diğeri ise Çıl Pajı'dır. Şaçıg ve Çıl Pajı, Şor kültürünün değişimiyle birlikte değişmiş, dönüşmüş ve hatta kurumsallaşmış, zaman zaman turistik bir meta haline gelmiş geleneksel uygulamalarıdır. Bunların yanı sıra 20. yüzyılın başlarında Payram isimli bir organizasyon düzenlenmeye

Geliş tarihi (Received): 11-02-2022 – Kabul tarihi (Accepted): 28-06-2022

* Ar. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Yildiz Technical University Department of Turkish Language and Literature. zehrasenolcan@gmail.com. ORCID 0000-0003-0079-7219

başlamıştır. Burada kullanılacak olan veriler bugün hala Kemerovo bölgesinde yaşayan Şor Türkleriyle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Bunun yanı sıra Şor kültürünü yaygınlaştırmak ve tanıtmak amacıyla Şor aydınları tarafından kaleme alınmış olan Rusça kaynaklardan faydalanılmıştır. Çalışmada ana hatları ile Şorların kadim gelenekleri olan Şaçıg ve Çıl Pajı uygulamalarından söz edilmiş, bunlara ek olarak geleneğin icadı bağlamında değerlendirilmesi gereken, 20. yüzyılın başlarından itibaren düzenlenmeye başlayan Payram organizasyonu ele alınmıştır. Bu değerlendirmeler yapılırken Şaçıg, Çıl Pajı ve Payram'ın özelliklerinden söz edilmiş ve bu üç özel uygulama; değişim, dönüşüm, yeniden yapılandırılma, yorumlanma ve icat edilme kapsamında incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: *Şor Türkleri, gelenek, geleneğin icadı, ritüel, bahar bayramları*

Abstract

Societies have experienced great changes in 20th and 21st centuries under the influence of industrialization and modernization movements. After a while, they had to add new elements to their culture and eliminate the unsuitable ones, give it a new form or they invented new traditions. Shors, who have lived in Kemerovo region of Southern Siberia for hundreds of years, have also taken their share from this great movement of change. Today there are very few people who continue their ancient traditions and speak Shor language. Changes are also seen in traditional practices and rituals that maintain their existence. *Çıl Pajı* and *Şaçıg* are one of the recorded and still continuing practices of Shors. *Şaçıg* and *Çıl Pajı* are traditional practices that have changes, transformed and institutionalized with the change of Shor culture and have become a touristic commodity from time to time. At the beginning of 20th century, an organization called *Payram* began to be organized. The data used in this study were obtained as a result of interviews with Shor Turks. In addition to this, Russian sources written by the Shor intellectuels were used in order to disseminate and promote the Shor culture. In the study, the practices of *Şaçıg* and *Çıl Pajı* are mentioned, in addition to these, the organization of *Payram* is discussed in the context of the invention of tradition. While making the evaluations, the characteristics of these three practices were mentioned and examined within the scope of change, transformation, restructuring, interpretation and invention.

Keywords*: Shor Turks, tradition, invention of tradition, ritual, spring rites*

Extended summary

The invented tradition is divided into two types. One of them is traditions that have been preserved for a long time, but then changed, restructured and institutionalized. The other is the traditions in a very short time in the recent past and settled immediately and their origins were not sought in ancient times.

A celebration called *Payram* was started by Shors in the 1920s. *Payram* should be considered as the reconstruction and interpretation of all forgotton ancient traditions under

one title. *Payram* is a large organization that includes practices specific to traditional ceremonies and in addition, brings together many traditional and modern events and lays the groundwork for culturel-oriented commercial activities. *Payram* is full of symbols pointing to the cultural identity of Shors. Symbolically, a shaman is invited and *Payram* is initiated by shaman performing *Şaçıg* ritual. It is also known that before start of *Payram,* as in the spring rites, the ritual fire was lit and *Payram* was started by gathering around this fire. In *Payram* organization held in 1986, one of the members of the music group *Çıltıs* performed shaman dance and symbolically strewed *Şaçıg to* Mount Mustag. Then, one of the group turned into *Ölgüdek,* the legendary hero of Shors, wishing good weather, successful hunting and a prosperous life. The other members of *Çıltıs* ensemble performed an improvised dance around the fire, symbolizing hunting. After this performance, which was made to promote and symbolically represent the culture, competitions for the best singer and the best costume, sports competitions (archery, wrestling) and various events were organized. Local food, beverage and souvenirs were sold at pre-established stalls. Considering all its features, it is seen that *Payram* is quite different from the traditional Shor rituals in terms of spirituality. As a matter of fact, *Payram* is not a ritual, but a modern theatrical organization that symbollicaly includes some rituals.

Payram structurally reminds of the ancient traditions of Shors. To understand the connection between *Payram* and these traditons, it is necessary to know Shor belief system. Shors believe in the spirit of nature, that people living in the region are surrounded by spiritual beings and that they should behave accordingly, welcome the existence of supernatural, and behave within the framework of the rules they have determined. Shamanism carries traces of the "Sky God" belief and it is seen as an authority that regulates the life of Shors, determines the rules and ensures social unity. Its very important to establish good relations with nature in Shamanism. Its is believed that thanks to good relationsships, the order of life will continue and it can be protected from disasters. Shors have developed various practices to estabish these good relations. *Saçı,* which is a kind of bloodless sacrifice, is offered to nature, fires are lit, souls are tried to be satisfied. *Çıl Pajı*, *Şaçıg* and *Şaçıl* rites are among these practices. These traditional ceremonies have moved away from their original structures in 20th century. Especially *Şaçıg* and *Şaçıl* have become a part of *Payram* organization, not as separate practices. *Çıl Pajı* and *Şaçıg* strengthen the community identities of Shors, organize their lives, reinforce their religious and national feelings.

Derived from the verb "to strew", *Saçı* is a common form of bloodless sacrifice among Turkish communities. A practice, made in honor of the white tree by strewing various materials is called *Şaçıl*. The local people go to the sacred white tree together and tie pieces of cloth, animal skins and bird wings to pay their respects to it. Then, before the practice, it is strewed on the tree from *abırtka (a kind of beverage),* which is collected separately from each house and combined. Another practice that has similarities with *Saçıl* is *Şaçıg*. *Şaçıg* is organized by special person such as shaman, especially in the spring. The purpose of organizing *Şaçıg* ritual is to wish the animals that stand still in the barns in winter to gain strength in the summer and to spend the whole summer in nature. On a more archaic

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

level, it can be said that this ritual is the banishment of evil, the construction of goodness, that is the reperition of the cosmogonic myth in the opposition of chaos and cosmos. *Çıl Pajı* is one of the universal seasonal rituals and initiated by shaman with a short *Şaçıg* ritual. It is seen as the beginning of new year and is held on March 21, which is considered the beginning of new year according to the *Altay-Sayan* calendar. *Çıl Pajı* started celebrated again in 2002 with the effect of the revival of Shor culture. *Çıl Pajı,* is a celebration that should be evaluated in the context of the invention of tradition. Because in recent years *Çıl Pajı* is a commercialized and institutionalized tradition, although it has basically contains traditional elements. *Çıl Pajı* and *Şaçıg,* which have undergone change and transformation and *Payram* which emerged after 1920s and are accepted as a national holiday, are important examples showing the stance of Shor culture against modernism.

Giriş

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları toplumlar için büyük değişimlere sahne olmuştur. Sanayileşme ve beraberinde gelen modernleşme faaliyetleriyle birlikte geleneksel yaşamlarını sürdüren halklar, eski uğraşlarından ve zevklerinden uzaklaşmış, yeni bir kültürel dairenin içine dâhil olmuşlardır. Geleneksel toplumları ayakta tutan dinamiklerden biri olan geleneksel uygulamalar da bu yeni yaşam düzeninde kendilerine yeni yerler, yeni biçimler aramaya başlamışlardır. Toplumsal yaşamın düzenlenmesi ile denetlenmesinde ve topluluk içindeki birlik bilincinin pekiştirilmesinde önemli rol oynayan gelenekler, bir kuşaktan ötekine geçirilen bilgi, inanç, tasarım ve bütün olarak kültürel unsurlardır (Weber, 2012: 137-139; Örnek, 2000: 216; Strauss, 1984: 55-56). Geleneklerin önemli bir bölümünü toplumun tarihi, ahlak sistemi ve kozmolojisini içeren (Durkheim, 2005: 443) ayinler, ritüeller ve dini-milli bayramlar ile törenler oluştururlar. Toplum tarafından oynanan bir oyun olarak da görülen (Huizinga, 2006: 21-39) ayin ve törenlerin işlevi toplumsal istikrarın ve dengenin korunmasıdır. Temsillerdeki hareket ve davranışlar, toplumun mitik geçmişini yeniden hatırlamaya, yeniden canlandırmaya yönelik olması sebebiyle inançların canlılığını korumayı hedeflerler.

Tören ve ayin gibi geleneksel uygulamalar, kendisini bireysel olarak bir yere konumlandırmak isteyen insanın kimlik sorunlarını çözümlerken (Özdemir, 2017: 329), onun yaşamını düzenleyen, kutsal karşısındaki davranışlarını belirleyen, sınırlayan ve kurallarla sistemli hale getiren bir rutine duydukları ihtiyacın yerini doldururlar (Connerton, 1999: 79; Popper'dan akt. Özbudun, 2015, 16-17). Bu psikolojik faydanın dışında en önemlisi de dini inanca dayalı geleneksel törenlerin, insanın bu dünyadaki yaşamıyla kutsal arasındaki bağı kurma konusundaki yardımcısı olmasıdır. Geleneksel toplumların modern toplumlara evrimi, kutsalla bağı zamanla inceltmiş ve böylece geleneğe duyulan ihtiyaç azalmış, geleneksel uygulamalara yeni biçimler, yeni anlamlar aranmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada Şor Türklerinin geçmişten günümüze bazı dini ve milli pratikleri, özellikle geleneğin icadı çerçevesinde ele alınmıştır. Rusya'nın Kemerovo Bölgesi'nde yaşayan Şor Türklerinin dili ve kültürü, Rus üst kimliğinin altında yok olmak üzere olan bir alt kültür ve kimlik haline gelmiştir. Şorlar, yüzyıllar boyu dağlık ve ormanlık yurtlarında kendi içlerinde

kapalı bir yaşam sürdürmüşlerdir. 17. yüzyılda bölge Rus akınına uğradığı için Şorlar kadim yurtlarındaki kapalı yaşamlarından gün geçtikçe uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Sovyetler Birliği'nin kurulması Şorların Gornoy Şoriya isimli idari bir yapı altında toplanmalarına yardımcı olmuş, bu idari yapı Şorların milli kimliklerine yönelik birtakım yeniliklere zemin hazırlamış, Şor dili ve kültürü kendisini yaşatmak için fırsat yakalamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin desteği ile kurulan Gornoy Şoriya Muhtariyeti varlığını uzun bir süre koruyamamış, 1939 yılında gereksiz olduğu görüşüyle tasfiye edilmiştir (Açа, 2002: 1297-1300; Patruşeva, 2002, 1235). Yaşadıkları olumsuz tecrübeler ve sahip oldukları alt kültür imajı yeni kuşakların zamanla daha çok Rus kültürünü ve dilini benimsemelerine, dolayısıyla Şor kültürünün ve dilinin geri plana çekilmesine sebep olmuştur. Tüm bunlar, Şor Türkçesini ve Şor kültürünü incelemenin önemini gözler önüne seren en önemli nedenlerdir. Bu çalışmada geleneğin icadı, kurumsallaşması ve yeniden yorumlanması meselesi üzerinde durulmuş, ardından bu bağlamda Şor Türklerinin yeni yapılanmış olan Payram organizasyonu incelenmiş ve bu organizasyonun ortaya çıkmasına kaynaklık eden Çıl Pajı ve Saçig ritüelleri 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başlarında yaşanan değişimler ışığında ele alınmıştır.

1. Geleneğin icadı, kurumsallaşması ve yeniden yorumu

Modernlik düşüncesinin özünde yer alan geleneğe karşıtlığa rağmen gelenek ile moderni birbirinden tamamen ayrı tutmak mümkün değildir (Giddens, 1994: 12-13). Gelenek, varlığını korumak için modernizmle ya da mevcut herhangi başka bir akım ile iş birliği yapmaya eğilim gösterir. Bu durumda sonradan ortaya çıkmış, icat edilmiş gibi görünen geleneklerin önemli bir bölümü aslında tarih boyunca varlığını sürdürmüş, bilinen geleneklerdir ancak tehditle karşı karşıya kaldıkları zaman değişikliğe direnç göstermezler. Aslında dönüşümdeğişim ve gelenek arasındaki bağ son derece paradoksaldır. Çünkü geleneğin en önemli özelliği belli aralıklarla ve aynı biçimde tekrar edilmesidir. Bu yineleme hareketi, geçmişin, geçmişteki geleneğin kesintisiz sürdüğünü düşündürür (Connerton, 1999: 72-81). Ancak bu gerçeklikten oldukça kopuk bir bakış açısıdır. Gelenek süregenliği ima ederken, dönüşüm bunu inkâr eder. Çünkü geleneği gelenek yapan, onu sürdürülebilir yapan onun yeni koşullara uyarlanmada sahip olduğu esnekliktir. Esnekliğini yitiren, yeni durum ve koşullara uyarlanamayan gelenek, bir süre sonra taşıyıcıları açısından işlevselliğini yitireceği için, dönüşüme ve değişime muhtaç olur (Özbudun, 2015: 29).

Geleneklerin değişimi ve dönüşümü için 20. yüzyıl çok elverişli bir ortam oluşturmuştur. Bunun gibi tarihsel kopuşların yaşandığı geçiş dönemlerinde gelenekler yeni biçimler kazandırılarak yeniden gündeme getirilirler. Amaç, nostaljiye dayanarak güven tazelemektir. Bu nedenle bu tür törenlerin resmi bir yapı yansıttıkları görülür. Modern dönemde ulusal seçkinler tarafından icat edilen törenler, geçitler ve diğer çeşitli etkinlikler, geleneği zayıflayan halka ancak kabul ettikleri ve uygun gördükleri bir geçmişin uzantısını, kontrollü bir biçimde göstermeyi hedeflerler (Connerton, 1999: 81-102). Geleneklerin yeni biçimlerde yeniden gündeme gelmesi, ancak geleneksel bağlamının dışında daha kuramsal ve ticari çerçevede yer alması dikkat çeker. Bunun yanı sıra geleneksel kültürün ve geleneksel kutlamaların po-

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

püler kültüre eklemlendiği, bu yeni yaşam biçiminde kendisine yer aradığı görülür. Çobanoğlu bu durumu "folklorizm" kavramı bağlamında ele alarak, bunun geleneklerin kendi doğal bağlamları dışında pazarlanabilirliğe itilmesi ve turizm hareketine dönüşmesi olduğunu ifade eder. Böylece oluşturulan bu yeni fenomen zamanla kendi otantiğini ortaya çıkarır (Çobanoğlu, 1999: 11). Bu bağlamda modernizm ve postmodernizmin sürekli yeniden biçimlendirdiği dünyada geleneklere hep yeniden, güncel durumlarıyla, yeni bakış açıları çerçevesinde bakmak gerektiğini göz ardı etmemek gerekir.

Büyük değişimlerle yeniden gündeme getirilen gelenekler "icat edilmiş gelenek" olarak nitelendirilirler. İcat edilmiş gelenekle anlatılmak istenen iki türlü gelenek vardır. Bunlardan biri, uzunca bir zamandır korunan ancak bir dönüm noktasında değişim yaşamış, yeniden yapılandırılmış ve kurumsallaşmış geleneklerdir. Diğeri ise gerçekten çok kısa bir süre önce, çok kısa bir zaman diliminde icat edilmiş ve hemen yerleşmiş, kökeni çok eski dönemlerde aranmayan geleneklerdir. Birinci tür icat edilmiş geleneklerin amacı giderek daha hızlı bir şekilde değişen "şimdi"nin etkisi altında bir tarihsel süreklilik duygusu oluşturmaktır. Sürekli devinim halindeki "şimdi"de geçmişe ait güvenli bir bağ aranır. Bu tür gelenekler gerçekten yeni gelenekler değildir, eskinin yeni bir görünümünü sunarlar (Hobsbawm ve Ranger, 2006: 2-17; Schumacher, 2014: 36-49). Bunlar; üzerinde düşünülmüş, planlanmış, büyük organizasyonlarla biçimlendirilmiş ve hatta ticari amaca hizmet eden geleneklerdir. Şor Türkleri arasında kutlanan Payram bunun bir örneğidir. Payram eski malzemeler kullanılarak yeni amaçlara yönelik hazırlanan bir organizasyondur.

1.1. Geleneğin kurumsallaşması bağlamında "Payram"

Şorlar arasında ilk kez 1920'li yıllardan sonra kutlanmaya başlanan Payram'ı, aslında unutulmuş tüm kadim geleneklerin bir çatı altında yeniden inşa edilmesi ve yorumlanması olarak ele almak gerekir. Payram, içerisinde geleneksel törenlere özgü uygulamaları da bulunduran ve bunlara ek olarak birçok geleneksel ve modern etkinliği bir araya getiren, kültür odaklı ticari faaliyetlere de zemin hazırlayan büyük bir organizasyondur. Payram'ın oluşum süreci Şor halkının büyük bir değişimle karşı karşıya oldukları bir döneme tekabül eder. Gornoy Şoriya Muhtariyeti'nin kurulduğu yıllara karşılık gelen bu dönem, değişimin önemli sahnelerinden biridir. Modern hayata geçişin sancıları ile birlikte canlanmaya başlayan ulus fikri, siyasi sancılarla birleşerek Şor geleneklerini büyük ölçüde etkilemiştir. Gornoy Şoriya Muhtariyeti'nin kurulmasıyla birlikte canlanmaya başlayan gelenek elbette eski gelenek değildir. O, yeniden yorumlanma ve yeni yorumuyla canlanma ihtiyacını duyar. Şorlar, çok kısa süreceğini bilmeden kazandıkları bu yeni, resmi ve milli kimliği yaşamlarında önemli bir yere koymuş ve Şor aydınlarının desteği ile Payram'ı milli, özel gün olarak kutlamaya başlamışlardır. Payram'ın bu ölçüde bir istekle kutlanması, yeni toplumsal ve idari düzene alışma sürecindeki halkın, bu geçişi daha kolay ve yumuşak bir biçimde deneyimlemesini sağlama çabasıyla ilgilidir. Bu konu hakkında önemli fikirler öne süren Wolf-Knuts, halkın eski, hakiki halk kültürünün bir yorumu yardımıyla eğitilmesini, halkın yeniden yapılanması yolundaki en önemli adımlardan biri olarak görür (2007: 177). Şor aydınlarının da amacı,

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

uygun bir sentez oluşturarak Şor halkını yeni sisteme, yeni yapıya alıştırmaktır. Ne var ki Şorların resmi bir çatı altında toplandıkları bu idari kuruluş, 1939 yılında tasfiye edilince Payram uzunca bir süre için uygulamadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte Şor dil ve kültürünün tamamen yok olmanın eşiğine gelme süreci başlamıştır. Yeni nesiller dillerini bilmeden, okumadan, yerli türkülerini duymadan büyümüşlerdir.

Payram, 1939 yılında tamamen ortadan kalkmasından sonra, 12 Haziran 1986'da bir Şor köyü olan Çuvaşka'da, Novokuznetsk Pedagoji Enstitüsü öğretim üyesi Andrei İlyiç Çudayakov başkanlığında bir grup Şor aydını tarafından yeniden düzenlenir. Bu tarihten itibaren Payram her yıl Haziran ya da Temmuz ayında organize edilmiştir. Yeni nesil Şorlar bu sayede, ilk defa kendi yerel şarkılarını dinleme, milli giyim-kuşam biçimini görme fırsatı elde etmişlerdir. Çuljanova, Şor halkının Payram ile birlikte Şor kültürünü adeta yeniden keşfettiğini dile getirir. Bu keşif, biraz buruk bir sevinç ortaya çıkarmıştır. Keşfin verdiği hissiyat; sevincin yanı sıra bu kadar uzun zaman kim olduklarını, köklerinin nereye ait olduğunu unutmaları ve ne kaybettiklerini anlamalarıyla ilgili acı bir içgörüdür. Çuljanova, Payram'ın Şor ulusal kimliğinin uyanışı, Şor kültürünün canlanması yolunda geleceğe yönelik en görünür ve önemli adım haline geldiğini aktarır (KK.1)[1].

Günümüzde Şorlar kadim kültürlerinden çok fazla uzaklaşmış olmalarına rağmen "Payram" Şorların kültürel kimliklerine işaret eden sembollerle doludur. Sembolik olarak bir şaman davet edilir ve Payram, şamanın Şaçıg ayini gerçekleştirmesi ile başlatılır. Zaman zaman Payram'ın başlamasından önce bahar ayinlerinde olduğu gibi ritüel ateşinin yakıldığı ve Payram'ın bu ateşin etrafında toplanarak başlatıldığı da bilinmektedir. 1986 yılında düzenlenen organizasyonda müzik grubu Çıltıs'ın üyelerinden biri şaman dansını icra etmiş ve sembolik olarak ateşe ve Mustag Dağı'na saçı sunmuştur. Ardından Şorların efsanevi kahramanı olan Ölgüdek'e dönüşerek havaların güzel olması, başarılı bir av ve refah içinde bir yaşam dilemiştir. Daha sonra sahneye at sırtında Ölgüdek kılığına girmiş bir figüran çıkmış, Çıltıs topluluğunun diğer üyeleri ateşin etrafından avcılığı simgeleyen hareketlerle doğaçlama bir dans sergilemişlerdir. Kültürü tanıtmak ve sembolik olarak temsil etmek için yapılan bu gösterimin ardından en iyi şarkıcı ve en iyi kostüm yarışmaları, spor müsabakaları (okçuluk, güreş) ve çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Önceden kurulmuş olan tezgâhlarda yöresel yiyecek-içecek ve hediyelik eşyalar satılmıştır. 1986 Payramı'ndaki bu etkinlikler yerel televizyon kanalı tarafından kayda alınmış ve film haline getirilmiştir (Çul'janova, 2016: 5-6, 34-35).

Bütün özellikleriyle göz önünde bulundurulduğunda Payram'ın, geleneksel Şor ritüellerinden manevi bakımdan oldukça farklı olduğu görülür. Nitekim Payram bir ritüel değil, bazı ritüelleri sembolik olarak içine alan modern, teatral bir organizasyondur. Her Payram büyük bir planlama neticesinde düzenlenir. Bunun için hazırlıklar aylar öncesinden başlar. Payram'ın organizasyonu için maddi destek sağlayacak sponsorlar ve yardımlar aranır. Sahne alacak müzik gruplarının repertuvarları belirlenir, performanslar için özel sahneler kurulur, hediyeler hazırlanır. Payram alanında açılacak tezgâhlar belirlenir. Açılacak sanat sergileri, ticari amaçlı fuarlar, Şor mutfağını tanıtacak büfeler planlanır. Payram'da kendilerine eşlik etmeleri için Şorların tarihi ve kavmi ortaklıkları bulunan Hakas, Altay ve Teleütlerden insanlar davet edilir (Çul'janova, 2016: 5-7).

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Payram, bir "fakelore" olarak ele alındığında aslında toplumsal belleğin yıkıcı içeriğinden korunmak için düzenlenen bir etkinlik gibi görülür. Çünkü fakelore, folklor karşıtıdır. Folklor, geleneksel kültürü temsil ederken, fakelore içinde bulunulan egemen kültürün temsilcisidir. O, başat toplumların ekonomik ve politik çıkarlarına hizmet eder (Fox, 2007: 43-45). Bu bakımdan Payram'ın egemen toplumun, yani Rus toplumunun örtük olarak etki eden kontrol mekanizması tarafından şekillendiği ve egemen toplumun ideolojik ve kültürel hegemonyasının bir yansıması olduğu söylenebilir. Payram ile birlikte, önceden yerel olan ve yerele hitap eden, yerel olanın yaşamını düzenleyen gelenek yeniden, yeni bir isimle yapılandırılmış, yalnızca yerelin sanatsal bir gösterimi ve sembolik bir tanıtımı haline gelmiştir. Çuljanova, Payram'ın Şor kültürünün tanıtılmasında çok önemli olduğunu ancak bunun Şorların gerçek yaşamıyla uzaktan yakından bir ilgisinin bulunmadığını, bunun yalnızca süslü bir tablo olduğunu bildirir (KK.1). Folklorist bakış açısıyla Payram, Şor kültürünün kendisi değil, onun pazarlanabilir turizm hareketine dönüşmüş bir biçimidir.

2. Payram'ın kökeni: Geleneksel Şor ritüelleri

Şor kültürünün günlük yaşam içerisindeki yerinin günden güne zayıflaması, hatta neredeyse yok olmaya aday olması onların dini çerçevede gerçekleştirdikleri birtakım ritüellerinin ve geleneklerinin de değişmesine, dönüşmesine sebep olmuştur. Yukarıda sözü edilen Payram, bu değişim ve dönüşümün en görünür örneğidir. Değişim ve dönüşümden, Payram'a kaynaklık eden geleneksel uygulamalardan söz etmeden önce Şorların doğa temelli inançlarına kısaca değinmek gerekir. Doğa temelli Şor inanç sisteminde, gökyüzü ve yeraltına atfedilen ilahi özelliklerin dışında, yeryüzünde, insan yaşamının merkezinde bulunan doğa; ağacıyla, toprağıyla, suyuyla, dağıyla bir bütün olarak kutsal kabul edilir. Şorların geleneksel dünya görüşü; tabiat unsurlarının ruhları olduğu, bölgede yaşayan halkın spiritüel varlıklarla kuşatılmış olduğu ve buna göre dikkatli davranmaları, doğaüstünün varlıklarını hoş tutmaları, onların belirledikleri kurallar çerçevesinde davranmaları gerektiği düşüncesini kapsar. Gök Tanrı inancından izler taşıyan Şamanizm, Şorların tüm yaşamını düzenleyen, kuralları belirleyen ve insanları birlik içinde tutan bir otorite olarak görülür. Yaşamın düzenini devam ettirmek ve olası felaketlerden sakınmak için doğayla iyi ilişkiler kurmak oldukça önemlidir. Bunun için doğaya saygılarını ifade edebilecekleri, dileklerini sunabilecekleri birtakım uygulamalar geliştirmişlerdir. Ekonomik ve toplumsal hayatın basit refleksleri olan bu uygulamalar zaman birimi olarak güneş yılının kabulüne dayanır (Eliade, 2017: 66) ve zaman, mekân ve kurallar açısından her yönüyle doğayla uyumlu bir tablo oluştururlar. Doğaya bir çeşit kansız kurban[2] olan saçı sunulur, ateşler yakılır, ruhlar memnun edilmeye çalışılır. Çıl Pajı Bayramı, Şaçıg ve Saçıl ayinleri bu uygulamalardandır. Bu geleneksel törenler Payram'a kaynaklık etmelerine rağmen, kendileri de 20. yüzyıldaki müstakil biçimlerinde asıllarından oldukça uzaklaşmışlardır. Çıl Pajı ve Şaçıg, Şorların topluluk kimliklerini sağlamlaştıran, yaşamlarını düzenleyen, onların kutsalla olan bağlarını pekiştiren ve hem dini hem milli duygularına hitap eden geleneksel ayin ve törenlerdir.

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

2.1. Şaçıg ve şaçıl

Şaçıg ve Şaçıl, doğaüstü varlıklara saygının sunulduğu ve birtakım uygulamalarla doğaüstünün iyiliklerinin temenni edildiği ayinlerdir. "Saçmak" fiilinden türemiş olan saçı, Türk toplulukları arasında yaygın olan bir kansız kurban biçimidir (İnan, 1986: 98). Şaçıl, çeşitli saçı malzemeleriyle ak ağacın şerefine yapılan bir uygulamadır. Şaçıl'ın yapılacağı gün yöre halkı hep beraber kutsal ak ağaca gidip, ona saygılarını sunmak için bez parçaları, hayvan derileri ve kuş kanatları bağlarlar. Daha sonra uygulamadan sorumlu yaşlı bir kişi, uygulamadan önce her evden ayrı ayrı toplanıp birleştirilen abırtkadan[3] ağaca serper. Güreşler yapılır, fallar bakılır. Bakılan fallara göre senenin bereketli geçip geçmeyeceği anlaşılmaya çalışılır (Babatürk, 2013: 2147-2148). Bu bilgilerden Şaçıl'ın bereket için düzenlenen bir uygulama olduğu düşünülebilir.

Şaçıl ile benzerlikler taşıyan bir diğer uygulama ise Şaçıg'dır. Çudoyakov, *Devyat' Bubnov Şamana* isimli Şor efsanelerine yer verdiği kitabında "Bahar Ayini Şaçıg" başlığı altında Şaçıg'la ilgili iki anekdota yer vermiştir (1989: 46-49).[4] Şaçıg'ın şaman gibi özel kişiler tarafından düzenlenen bir ayin olduğu ve özellikle bahar ayında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Şaçıg için en özel zaman Nisan ayında, buzların henüz erimeye başladığı ve karların arasından yeşil çimenlerin görünmeye başladığı zamandır (KK.1; KK.2). Bu zaman, sığırların yazlık meralara götürüldüğü zamandır. Şaçıg ayininin temelinde, kışın ahırlarda duran hayvanların yazın güç kazanmaları, tüm yazı doğada güçlenerek geçirmeleri temennisi yer almaktadır. Çudoyakov'un derlediği verilere göre Şaçıg'ın zamanı, bahar bayramlarını hatırlatmaktadır (1989: 46-49). Amaç, kötülüğün def edilmesi, iyiliğin inşası, yani kaos-kozmos karşıtlığında kozmogonik mitin yeniden tekrarıdır. Ayin sayesinde hayvanların doğada kaybolmalarının, nehirde boğulmalarının önüne geçileceğine inanılır. Dağların ve suların ruhlarına yapılan Şaçıg uygulaması sayesinde dağ ve su ruhları koruma güçlerini insanların üzerine gönderir.

Şaçıg mekânı, bazen dağda bir yer, bazen ise bir nehir kıyısıdır. Katılımcılar beraberlerinde kendi kaplarında abırtka, peynir ve araka[5] getirirler ve daire oluşturacak biçimde oturup bir kabı dairenin ortasına yerleştirirler. Şaçıg'dan sorumlu kişi genellikle şamandır.[6] Şaman, iki eline de birer kepçe alıp dağlara ve sulara hitap etmeye başlar. Çudoyakov'un derlediği birinci anekdotta Şaçıg düzenleyicisinin ağzından şu sözler aktarılır:

> Abakan, Abakan
> Senin adın Abakan
> Şog, şog, şog![7]
> Dalların uçları açıldı
> Söğütlerin uçları açıldı. (Çudoyakov, 1989: 47)

Bu sözler Abakan Dağı'na söylenmiş olup, şaman bu sözleri daha sonra Kıyras Dağı'na, Ogudum Dağı'na, Kara Dağ'a, Mözük Dağı'na hitaben de söyler. Dağlara sunulan saygının ardından sıra sulara gelir:

> Sen büyük bir nehirsin
> Mrassu
> Şog, şog, şog. (Çudoyakov, 1989: 48)

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Ayin uygulayıcısı dağlara ve sulara her seslenişinde elindeki kaşığın hızlı bir hareketiyle üç kez toprağa abırtka serper. Dağlara ve nehirlere saçı yapıldıktan sonra sıra peynir, abırtka ve arakanın katılımcılara ikramına gelir. Şaman, ahşap bir bardağa abırtka koyarak sırayla herkese verir. Sırası gelen bardaktan bir yudum içip tekrar şamana verir. Böylece dairede bulunan herkese sıra gelir ve herkes aynı bardaktan, aynı içkiden içerek bir çeşit kutsanma ile şereflenmiş olur. Herkes saçıdan kalanları yiyip içmenin kutsal gücüne erişmiş kabul edilir.

Çudoyakov'un derlediği ikinci anekdotta ise ikram seremonisi birtakım farklılıklar arz etmektedir. Bu anekdot, Şaçıg'ın dağda gerçekleştirildiği bir güne aittir. Dağda toplanan kalabalık grup, bir şamanın yönetiminde evlerinden getirdikleri abırtkayı bir kazanda birleştirirler. Şaman önce kendisi bu kazandaki abırtkadan bir kaşık alıp içer ve dağlara sulara seslenir:

> İyi bir hasat olsun,
>
> Hayvanlar sığırlar eziyet görmesin
>
> Ekinler doluyla dövülmesin. (Çudoyakov, 1989: 49)

Şaman, saçıyı gerçekleştirdikten sonra ikram aşamasında herkesin ortak kazandaki abırtkadan alıp içmesini sağlar.

İki anekdottan da Şaçıg'ın bahar aylarında uygulandığı anlaşılmaktadır. Şaçıg'la ilgili bu bilginin çok daha eski dönemlere ait olduğu düşünülmektedir. Son yüzyılda Şaçıg'ın toplu olarak gerçekleştirilen ve özel zaman ve mekân gerektiren bir ayinden çok, herhangi bir zamanda düzenlenebilen bireysel dini uygulamalardan biri haline geldiği görülmektedir. Arbaçakova da Şamanların artık Şaçıg'ı, örneğin yeni bir ev inşa edilirken, evlilik törenlerinde vb. önem arz eden günlerde gerçekleştirdiklerini bildirir (KK.2). Şorlar, Şaçıg uygulamasına hem Sovyetler Birliği döneminde hem Sovyetler Birliği döneminden sonra devam etmişlerdir. Hatta 21. yüzyılda bile geleneksel inançlarının çok arka planda kalmasına rağmen Şorların yabani bitki toplamak veya balık tutmak için her taygaya gittiklerinde yanlarında mutlaka saçı malzemesi bulundurdukları bilinmektedir. Bu uygulamanın amacı taygada yaşanabilecek olası felaketlerin önceden önüne geçmek ve dağ ve su iyelerinin desteğini almaktır. Taygaya giden biri, bacağını kırabilir, bir kayadan düşebilir, kaybolabilir. Şaçıg ritüeli sayesinde oldukça tehlikeli bir tabiat olan tayga ortamı güvenli hale gelir. Çuljanova, kişisel inançlarından söz ederken bir Ortodoks olduğunu ama buna rağmen Şamanlık ritüellerinden kopmak istemediğini, hala taygaya gittiğinde veya bir ateş yakıldığında ruhlara saçı sunduğunu, kısa bir şaçıg töreni düzenlediğini ifade eder. (KK.1).

2.2. Çıl pajı

Şaçıg, başlı başına bir ayin veya kişilerin kendilerine güven ortamı tesis etmek, kozmogoniyi anımsamak ve yeniden canlandırmak istediklerinde uyguladıkları geleneksel bir yöntem olmasının dışında, Payram gibi bazı törenlerin kapsamında da yer almaktadır. Bu törenlerden biri de Çıl Pajı'dır (KK.1). Şaman tarafından kısa bir Şaçıg ayini ile başlatılan "Çıl Pajı" evrensel nitelikli mevsimsel ritüellerin bir çeşididir. Mevsimsel ritüeller tek tip

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

bir model izlerler. Yaşamın tahliyesi ve ikmali üzerine gelişmiş bu model def etme, arınma, canlanma ve kutlama olmak üzere dört kısımda tamamlanır (Gaster, 1950: 6-7). "Yeni bir yılın başlangıcı" olarak görülen Çıl Pajı, Altay Sayan takvimine göre yeni bir yılın başlangıcı olarak kabul edilen 21 Mart'ta düzenlenir. Bu tarihten itibaren yeni bir döngünün, yeni bir devrin başladığına inanılır (Lvova vd., 2013: 36).

Çıl Pajı, Şor kültürünün mitolojik, psikolojik, ahlaki, geleneksel ve estetik yönünü açığa çıkarmaya yardımcı olur. Halk bu özel günde, hem kış avcılığından sağ salim dönüşü kutlar hem de baharla birlikte gelecek olan bereketi diler, yeni yıl için planlar yapar. Çıl Pajı, yalnızca yeni yılın bir başlangıcı ve bereketin yeniden dönüşü değil, yeniden hatırlanan ve canlandırılan kozmogonik mitosu da içerir. Kozmogonik bilgi toplumsal yaşamda artık görünür olmasa bile kolektif bellekte her zaman yaşamaya devam eder. Bu nedenle kozmogoni miti her zaman kendisini tekrar etmeyi başarır. Ekinoks ile birlikte dönen her yeni yıl, yeni bir başlangıç ve zamanın yenilenmesi anlamını taşır. Bahar bayramlarının amacı eskiden yeniye geçiş aşamasında yaratılış anının saflığını ve temizliğini kısa süreliğine de olsa yeniden elde etmektir. Bu sayede kolektif bir arınma da sağlanmış olur (Eliade, 2017: 68). Kozmogonik tasavvurlara bağlı olarak Şor inanç sisteminde kaos olarak düşünülen kış aylarında iyi ruhların dünyayı terk ettiği ve onların yokluklarında yeryüzünde kötü ruhların hüküm sürdüğü düşüncesi bulunur. Kış aylarında bu sebeple insanlar birçok talihsizlik yaşayabilir, geçim problemleri ortaya çıkabilir. Yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilen Çıl Pajı ise iyi ruhların dünyaya yeniden döndüğü gün olarak kabul edilir (Peçenina, Teneşeva, 2011: 6). Aslında tüm bunlar ebedi dönüş mitinin birer yansımalarıdır. Evren daimî bir döngü içindedir ve bu uygulamalar bu döngünün yenilenmesine yardımcı olur. Çıl Pajı belli bir sistemi olan birkaç aşamadan oluşan oldukça kapsamlı bir gelenektir. Tören başlamadan günler öncesinde halkta bir canlanma yaşanır ve herkes Çıl Pajı için hazırlanmaya başlar.

Hazırlık*:* Eski dönemlerde Çıl Pajı, Nevruz'da olduğu gibi hazırlık sürecini de kapsayan bir kutlamadır. Hazırlık sürecinin amacı yeni döngüye ideal bir biçimde başlamaktır. Bu nedenle evlerde temizlik yapılır, etraf düzene sokulur, yemekler hazırlanır. Bu süre zarfında insanların birbirleriyle iyi geçinmesi, herkesin birbirine yardımcı olması, küskünlüklerin ve nefretin sona erdirilmesi beklenir. İnsanlar arasındaki barış ve uyumun sağlanması, nefretin yok edilmesi için toplumun kanaat önderleri olan paşlık[8], şaman ile nıbakçı (masalcı) ve kayçılar (destancı) ortak çaba gösterir, insanlara destek olurlar (Peçenina, Teneşeva, 2011: 8). Açıkça görülmektedir ki, Çıl Pajı'na hazırlık sürecindeki amaç yalnızca evleri ve eşyaları temizlemek değil ruhları tüm kişisel hırslardan arındırmak, yeni döngüye hem çevresel hem de içsel olarak temiz bir biçimde girmektir.

Başlangıç*:* Çıl Pajı günü, doğayla, kuşlarla, hayvanlarla nasıl iletişim kuracağını bilen bir öndere ihtiyaç olur. Çünkü Çıl Pajı'nda amaç yaşamın döngüsünü canlandırmak, eskiyi defetmek, iyiyi istemek için doğaüstüne ulaşmaktır. Doğaüstüyle iletişim kurabilmesi ve ritüelleri en doğru şekilde gerçekleştirmesi için bir şaman belirlenir. Şaman, tören günü her şeyden önce kısa bir "şaçıg" düzenler. Şaman birtakım büyüsel işlemlerini gerçekleştirirken, katılımcılar daire şeklinde oturup onu seyreder ve ona eşlik ederler. Şamanın ağzından sembolik olarak yeniden yaratılışa, yeniden doğuma işaret eden[9] şu sözler dökülür:

Eski yıl gitti, yeni yıl girdi.
Elimi kaldırırsam dua olur,
Koltuk altımı açarsam su sıçratır!
Susuzluğunuzun giderilmesine izin verin!
İçme arzusunun geçmesine izin verin!
Akan su hışırdadı
Kozalaklı ağaçların tepeleri yumuşadı.
Saf yağmurlar yağdırıyoruz.
Yılın başını kaldırıyoruz. (Peçenina, Teneşeva, 2011: 7)

Çıl Pajı bu yönüyle Şaçıg ayininden çok farklı görülmemektedir. İkisi de özellikle baharın başlangıcında yapılır. İkisinde de temenniler aynıdır; bereket, sağlık, şans ve iyilikler dilenir (KK.2). Bu ritüelde şaman Tanrıların, dağların, nehirlerin, ormanların, bozkırların ve bataklıkların ruhlarına saçı serper ve önceden seçilmiş yardımcılarıyla birlikte yerleri ve amaçları önceden belirlenen üç ritüel ateşi yakar. Batı'da arınma için bir ateş yakılır. Doğu'da ise yemeklerin hazırlanması için bir ateş yakılır. Üçüncü ateş ise diğer ihtiyaçlar içindir. Tören başlangıcı yapıldıktan sonra sembolik olarak döngüyü ifade eden Çıl Pajı ritüellerine sıra gelir.

Eskinin Yok Edilmesi ve Yeniden Yaratım: Ateşlerin önemli bir rol oynadığı bu aşama teatral bir nitelik sergilerler. Tüm katılımcılarla birlikte eski yıl-yeni yıl döngüsünü temsil eden ritüeller gerçekleştirilir. Mitik yaratılış öyküsünün taklidiyle birlikte sembolik olarak yok etme ve yeniden yaratma süreçleri anımsanır. Birinci aşamada ritüel öncesinde her ailenin tüm üyeleri için iki parmak kalınlığında ve iki arşın uzunluğunda mavi, sarı, beyaz ve siyah renklerde hazırlanmış kurdeleler bulundurulur. Mavi renkli olan gökyüzünü, sarı renkli güneşi, beyaz renkli olan saf iyiliği simgeler. Ritüelde önemli bir yere sahip olan siyah kurdele ise kötü olan her şeyi temsil eder. Siyah kurdele ile ritüele katılan her katılımcı bütün günahlarını, hastalıklarını, sıkıntılarını, şikâyetlerini kurdele üzerine düğümlemelidir. Bu siyah kurdeleler arınma ateşinde yakılır. Siyah kurdeleler ateşte yandıktan sonra katılımcılar güneşe karşı üç hareketle ateşi kapatırlar. (Peçenina, Teneşeva, 2011: 7). Bunun anlamı alt dünyanın mühürlenmesidir. Şorlar bu ritüel sayesinde tüm kötülüklerin kaynağı olduğuna inandıkları yeraltı dünyasının tüm geçişlerini sembolik olarak kapatmış, böylece kötülükleri engellemiş olurlar.

Siyah kurdelelerin yakılmasının ardından renkli kurdelelerin kutsal huş ağacına asılması uygulaması gerçekleştirilir. Katılımcılar dilekler dileyerek renkli kurdeleleri kutsal kabul ettikleri huş ağacının dallarına bağlarlar. Kutsal huş ağacının[10] yardımıyla bolluk, bereket, sağlık ve huzur için söylenen tüm dileklerin Tanrı'ya ulaştığına inanılır (Peçenina, Teneşeva, 2011: 8) Siyah kurdele ve renkli kurdelelerle ilgili yapılan uygulamaların sistematik bir amacı vardır. Siyah kurdelelere tüm kötülüklerin sembolik olarak düğümlenmesi ve bu kurdelelerin arınma ateşinde yakılması eskiyi yok etme, öldürme anlamını taşır. Renkli kurdelelerin huş ağacına dilekler eşliğinde asılması ise yeniden yaratımı sembolize eder. Ritüelde belli bir sıralamanın izlenmesi bu nedenle oldukça önemlidir. İlk önce eski yok edilmeli, ardından yeniden yaratım gerçekleştirilmeli, böylelikle kaostan kozmosa geçiş sağlanmalıdır. Diğer yandan gün batımından önce yapılan bu uygulamaların özünde eski yılın batan güneşinin; kötü, pis ve sıkıntılı olan her şeyi beraberinde yeraltına götürdüğü ve yeni yılın doğan güneşinin beraberinde iyi olan her şeyi getirdiğine dair teatral bir kurgu yer alır (Peçenina, Teneşeva, 2011: 7).

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Kutlama: Törenin bu aşaması yeme-içme seremonisini kapsar. Döngü tazelenmiş, yıl yenilenmiş ve her şey yeniden iyiliğe kavuşmuştur. Törene katılan herkese yiyecekler ikram edilir. Bu aşama artık, eski yılın uğurlanmasının ve yeni yılın karşılanmasının bitişinden sonra kutlama aşamasıdır. Eğlenceler, yarışlar düzenlenir. Gençler bir araya gelir ve sıklıkla evliliklerin temelleri Çıl Pajı'nda atılır. Bu özel günde tanışan kişilerin çok daha fazla mutlu olacağına dair bir inanış gelişmiştir. Kayçılar komus çalıp destan söyler, masalcılar masal anlatırlar (Peçenina, Teneşeva, 2011: 8).

Sovyetler Birliği döneminde Çıl Pajı son kez 1925'te, Şorlarca kutsal sayılan Tom ve Kondom nehirlerinin birleştiği yerde kutlanabilmiştir. Bu tarihten sonra yaşanan siyasi baskılar nedeniyle Çıl Pajı uzun bir süre kutlanamamış, törenin gerçekleştirilmesi 1939 yılında Gornoy Şoriya Muhtariyeti'nin tasfiyesi ile de tamamen imkânsız hale gelmiştir. Bu dönemde Çıl Pajı'nın kutlanamamasında şamanlara karşı uygulanan sert tedbirlerin ve siyasi kaygılar nedeniyle neredeyse topluluk içerisinde kimsenin şamanlık vazifesini üstlenmek istememesinin etkili olduğu bildirilmektedir (Peçenina, Teneşeva, 2011: 1). 1925'ten itibaren uzun bir zaman ara verilen Çıl Pajı kutlamaları, 2002'de Şor kültürünün yeniden canlandırılması çalışmalarının etkisiyle yeniden kutlanmaya başlamıştır. Çıl Pajı'nın yeniden kutlanışı temelde geleneksel ögeleri sergilerken, diğer yandan da bir kurumsallaşmaya ve ticarileşmeye meyletmesi dolayısıyla geleneğin icadı bağlamında yeniden değerlendirmeye değerdir.

2002 yılındaki Çıl Pajı kutlamasını geleneksel olanla birleştiren, aynı zamanda da ayıran bazı noktalar vardır. Şor inanç sistemine göre ritüellerin gerçekleştirilmesi ancak şaman vasıtasıyla olur. Şorların o dönemde şamanlarının olmaması Çıl Pajı'nın doğal seyrinden çok uzaklaşıldığının ilk göstergesidir. Bu eksikliği gidermek için Hakasya'dan[11] Şaman ve yedi yardımcısı güneşin battığı saatlerde kadim geleneklere uyarak ve tüm kuralları göz önünde bulundurarak Çıl Pajı ritüellerini gerçekleştirmişlerdir. Şamanlar konukları karşılamışlar, kutsal huş ağacı dumanı ile tütsüleme işlemi gerçekleştirmişlerdir. Organizasyon bu noktaya kadar aslında geleneğe yakın bir temsil olarak görünse de organizasyonun yapaylığını göz ardı etmek mümkün değildir. Bilgilendirme bültenleri, kurdeleler dağıtılıp, kutlamaya ilk defa katılanlar için açıklamalar yapılmıştır. Arınma ateşinde kötülüklerin düğümlendiği siyah kurdeleler yakılmıştır (Peçenina, Teneşeva, 2011: 6-12).

Şorlar arasında Çıl Pajı 2002 yılındaki organizasyondan beri düzenli olarak kutlanmaktadır. Ancak yeniden yorumlanmış Çıl Pajı'nın eski geleneksel halinden uzak bir görünümde olduğu ve kurumsallaştığı, adapte edildiği dikkat çekmektedir. Bu çabalar kültürün kurgusal bir temsili olmakla birlikte Şor halkının geleneksel inanç duygusuna gerçek anlamda hizmet etmekten oldukça uzaktır. Nitekim değişen yaşamla birlikte Şorların da dünya görüşleri değişmiş, geleneksel uygulamaların manevi duygularına eskisi kadar ihtiyaçları kalmamıştır. 21. yüzyılda Çıl Pajı'nın kutlanması için dernekler her sene bir yer belirleyip, resmi kuruluşlara bağlı delegelerin davet edildiği bir organizasyon düzenlemeye başlamışlardır. Organizasyon, ticari fayda göz önünde bulundurularak Şor kültürünü yansıtan hediyelik eşya ve kitap satışı için tezgâhların da kurulmasını sağlar. Şor avcılığının ve diğer ulusal sporların gösterimi için etkinlikler düzenlenir. Şor yemekleri için ayrıca bir panayır yeri kurularak küçük bir festival ortamı oluşturulur. Çıl Pajı kutlamaları her geçen yıl daha kurumsal bir

hal almış, zamanla Şor aktivistlerinin yardımlarıyla Çıl Pajı kapsamında halk sanatı sergileri düzenlenmiş ve konserler verilmeye başlamıştır. Bu yenilikler Çıl Pajı organizasyonunun düzenlenmesinin, halktan resmî kurumların inisiyatifine geçtiğini göstermektedir.

Sonuç

Değişen toplumla birlikte kültürün de değişime uğraması kaçınılmazdır. Şorların yüzlerce yıldır süren baskılar altında şekillenen kaderi, nihayetinde değişimi ve dönüşümü, uyum sağlamayı zorunlu kılmıştır. Aslında bu değişim, Şorların varlıklarını sürdürebilmeleri için önemli bir gerekliliktir. Nitekim kültür kolektif bilinçte tamamen kaybolmaz, şekil değiştirerek kendisine yeni bir yaşam alanı bulur. Her geçen gün Rus kültürüyle biraz daha yakınlaşan Şorların, geleneklerinin asıl hallerini yitirmeleri ve onlara yeni biçimlerle yaşamlarında yer vermeleri şaşırtıcı değildir. Şorların kadim geleneklerinden biri olan bahar kutlamaları ve saçı ayinlerinin uğradıkları değişim ve dönüşümün sebebi kültürün değişmesidir. Kültür değiştikçe Şaçıg, Şaçıl ayinlerinin ve diğer bahar ritüellerinin gerekliliği ve ortaya çıkış bağlamları ortadan kalkmış, artık avlanmak için doğaya kurban sunma ihtiyacı kalmamıştır. Başka bir deyişle geleneksel inançtan uzaklaşan Şor toplumu için rasyonalite ön plana çıkmıştır. Böylece Şorların bu geleneksel ritüellerini yaşatmak için yeni bir bağlama ihtiyaçları vardır. Bu bağlam modern organizasyonlardır. Geleneksel Çıl Pajı ve Şaçıg uygulamaları ile 1920'li yıllardan sonra ortaya çıkan ve bir milli bayram olarak kabul edilen Payram, Şor kültürünün modernizm karşısındaki duruşunu gösteren önemli örneklerdir. Şorların yeni biçimleriyle gelenekselleşmiş bu faaliyetlerinin, inanca ve kültüre dayalı bir uygulamadan ziyade, kurumsallığa hizmet eden ve popüler kültürün her şeyi metalaştırma çabalarına uyum sağlayan birer organizasyon oldukları söylenebilir. Diğer yandan bu organizasyonların Şor kültürünün tamamiyle unutulmasını bir ölçüde engelledikleri de bir gerçektir.

Notlar

1 "KK", kaynak kişinin kısaltması olarak kullanılmıştır. KK.1, görüşme yapılan birinci sözlü kaynağı, KK.2 ise ikinci sözlü kaynağı karşılamaktadır.

2 Şamanizm'de kurbansız ayin yapılmaz. Bu kurbanlar kanlı ve kansız olmak üzere iki türlüdür. Kanlı kurbanlarda bir hayvan seçilerek doğaüstüne sunulur. Kansız kurban ise "saçma" yoluyla ruhlara kıymetli kabul edilen nimetlerden ikram etme ya da hayvanları azat ederek ruhlara salmaktır. (İnan, 1986: 97-100).

3 Abırtka, Güney Sibirya Türkleri arasında geçmişte çok yaygın tüketilen bir alkollü içecek türüdür. Özellikle avcılar, uzun av yolculuklarında, ısınmak ve güç toplamak için sıklıkla abırtka tüketirler. Sabahtan silindir bir kapta bir miktar su ile biraz malt karıştırılır ve bu karışım kalın bezlerle iyice sarılarak ateşin yakınına bırakılır. Sıcağında etkisiyle akşama kadar fermente olan karışım, içine talkan (yulak unu) ekleyip karıştırılarak tüketilir (Potapov, 1936: 35)

4 Bu anekdotlarda ak ağaca saygıdan söz edilmemekte, saçının toprağa yapıldığı görülmektedir. Ancak Kimeyev ve Şirin'in verdiği bilgilerde Şaçıg'ın da ak ağacın ruhuna yapıldığı yer almaktadır (Kimeyev, Şirin, 2011: 187).

5 Araka, sütten yapılmış alkollü bir içecektir. Özellikle Altay Türklerinde çok sık tüketilir. Şor Türklerinin de araka tükettiği bilinmektedir. Araka, ekşitilmiş sütle hazırlanır ve özel bir aletle damıtma yoluyla işlenir. Dinî ayin ve törenlerde saçı olarak kullanılır (Dilek, 2014: 23).

6 Eski dönemlerde Şaçıg'ı bazen şamanların, şamanlar olmadığında da "şaçıgçı" adı verilen uygulayıcıların gerçekleştirdiği bilinir (KK.1).

7 Metinde şamanın dilinden dökülen "Şog" ifadesi bahar ayinlerinde edilen dualarda sıklıkla görülen bir ifade biçimidir. Bu çığlık erotik sembol olarak yorumlanmaktadır (Lvova vd., 2013a: 41). Bu yorumun sebebi bahar ayinlerindeki ritüellerin kozmik birleşmeyi sembolize etmesidir.

8 Radloff, Sibirya'dan isimli çalışmasında Şorlardan söz ederken orada bulunduğu süre boyunca "paşlık" adı verilen mahalle sorumlusundan yardım aldığını aktarır. Paşlık, Şor köylerinde bulunan ihtiyar mümessillerdir (1956, 351-352).

9 Yeni yıl, mitolojik düşünce yapısında yeniden yaratımı, kozmik oluşumun yeniden başlamasını, yeniden doğumu ve kozmik birleşmeyi karşılamaktadır. Verilen ritüel metninde şamanın elini kaldırdığında dua olması, koltuk altını açtığında ise su sıçraması oldukça sembolik bir anlatımdır. Koltuk altı ruhun girişi olarak görülen bedensel uzuvlardan biridir. Bu bölge, döllenme ve doğum süreçleriyle yorumlanmaktadır. Şamanın koltuk altını açınca su sıçratması ise kozmik birleşmeyi, yeniden doğumu ifade eder. Geçen yıl, artık eskimiştir. İnsanların susuzluğuyla anlatılmak istenen beşerî susuzluk değil, kozmosa duydukları ihtiyaçtır. Yeni yılın yeniden yaratımı bir çeşit "yeniden birleşme"yle sembolize edilir (Lvova vd. 2013a: 88). "Kozmik yeniden birleşmenin" cinselliğe ait kodlarla ifade edilmesinin bir örneği "Şaçıg ve Şaçıl" başlığı altındaki metin parçalarında da görülmektedir. (bkz. Altıncı Not)

10 Huş ağacı, bazı Şor destan ve masallarında karşılaşılan bir motiftir. Huş, Şorların kutsal saydıkları ağaçlardan biridir. Alt, Orta ve Üst dünyaları birbirine bağladığına inanılır (KK.1).

11 20. Yüzyılda Şor toplumunda baskılar nedeniyle şamanlık görevini üstlenen kimse ortaya çıkmamıştır.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %100

Contribution Rates of Authors to the Article: First Author %100

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul izni alınmıştır:

Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşer Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Toplantı tarihi: 28.02.2022- Toplantı sayısı: 2022-02

Yürütücülüğünü Üniversitemiz FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ öğretim üyelerinden Fatma Zehra UĞURCAN tarafından yapılacak olan "Şor Türklerinin Geleneksel Uygulamaları" adlı çalışma ve bu çalışmada kullanılacak veri toplama araçları ve yöntemlerine ilişkin bilgilerde etiğe aykırı herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Ethics committee approval: Ethics Committee decision was taken for the study.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Support Statement (Optional): No financial support was received for the study.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Statement of Interest: There is no conflict of interest between the authors of this article.

Kaynakça

Aça, M. (2002). Şor Türkleri ve sözlü edebiyatı. *Türkler ansiklopedisi*, 20, Yeni Türkiye. 1297- 1318.

Babatürk, S. (2013). Şor Türkleri. Y*eni Türkiye*, 54, 2142-2150.

Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* Ayrıntı.

Çobanoğlu, Ö. (1999). Halkbilimi açısından gelenek, turizm ve icat edilmiş gelenek bağlamında Ayvalık Şeytan Sofrası örneği. *Milli Folklor*, 43, 7-12.

Çudoyakov, A. İ. (1989). *Devyat bubnov şamana*. Kemerovskoye Knijnoye İzdatel'stvo.

Çul'janova, L. (2016). *Golos rodnoy zemli*. Lotus Press.

Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk mitolojisi sözlüğü*. Grafiker.

Durkheim, E. *Dini hayatın ilkel biçimleri* (F. Aydın, Çev.) Ataç.

Eliade, M. (2017). *Ebedi dönüş miti* (A. Meral, Çev.) Dergâh.

Fox, W. S. (2007). Folklor-fakelore: Bazı sosyolojik düşünceler. *Folklorun sahtesi: Fakelore* (T. Tanyel, Çev.) Geleneksel, 35-50.

Gaster, T. H. (1950). *Thespis ritual, myth and drama in the ancient near east*. Henry Schuman.

Giddens, A. (1994). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.) Ayrıntı.

Hobsbawm, E. & T. Ranger. (2006). *Geleneğin icadı* (M. M. Şahin, Çev.) Agora.

Huizinga, J. (2006). *Homo ludens oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme* (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ayrıntı.

İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm.* Türk Tarih Kurumu.

Levi-Strauss, C. (1984). *Yaban düşünce*. Hürriyet Vakfı.

Lvova, E.L., Sagalayev, A.M., Oktyabrskaya, I.V., Usmanova, M.S. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşleri kâinat ve zaman-nesneler dünyası* (M. Ergun. Çev.) Kömen.

Lvova, E.L., Sagalayev, A.M., Oktyabrskaya, I.V., Usmanova, M.S. (2013a). *Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşleri insan ve toplum* (M. Ergun. Çev.) Kömen.

Kimeyev, V. M. Şirin, Yu. (2011). *Taynı kabırzinskoy printsessı*. Kemerovo.

Örnek, S. V. (2000). *Türk halkbilimi*. Kültür Bakanlığı.

Özbudun, S. (1997). *Ayinden törene.* Anahtar Kitaplar.

Özbudun, S. (2015). *Hermes'ten İdris'e bir dinsel geleneğin dönüşüm dinamikleri*. Ütopya.

Özdemir, N. (2017). *Kültür bilimi ve yönetimi.* Grafiker.

Patruşeva, G. M. 2002. Şorlar. *Türkler ansiklopedisi. 20*, Yeni Türkiye, 1284-1296.

Peçenina, N. M. Teneşeva, L. A. (2011). *Çıl pajı novıy god po Şorski.* SibLogoTrans.

Potapov, L. P. (1936). *Oçerki po istorii Şorii.* Akademiya Nauk.

Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II* (A. Temir, Çev.) Maarif.

Schumacher, J. (2014). *Der mythos von der vollkommen geschaffenen kunst*. Münih: İUDİCİUM.

Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum 1* (L. Boyacı, Çev.) Yarın.

Wolf-Knuts, U. (2007). Folklorizm, nostalji ve kültürel miras. *Folklorun sahtesi: Fakelore (*S. Gürçayır, Çev.) Geleneksel, 175-180.

Sözlü Kaynaklar:

KK.1: Lyubov' Ilyinichna Çul'janova, 1957'de Kemerovo bölgesinin Mejdurechensk şehrinde doğmuştur. Kemerovo Tıp Fakültesi'nde eğitim almıştır. Doktorluk mesleğine devam etmektedir.

KK.2: Lyubov Nikitovna Arbaçakova, 1963'te Kemerovo bölgesinin Taştagol şehrinde doğmuştur. Novokuznetsk Pedagoji Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Şor Şubesi mezunudur. Ressam, yazar ve şairdir.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. (This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).